

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΑΠΩΛΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΕΝΘΟΥΣ
ΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΠΡΟΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

Επιμέλεια Σημειώσεων:

Ελένη Μοσχοβάκη
Σχολική Σύμβουλος 47^{ης} & 49^{ης}
Περιφέρειας Προσχολικής Αγωγής

Ελένη Κοτσάτου
Κοινωνική Λειτουργός
Κέντρου Πρόληψης Χίου

Χίος, Σεπτέμβριος 2016

Το περιεχόμενο του σημειώσεων προέρχεται από το σεμινάριο νηπιαγωγών που διοργάνωσε στη Χίο (8^ο Δημοτικό Σχολείο Χίου, 5-7 Σεπτεμβρίου 2016) η Σχολική Σύμβουλος 47^{ης} & 49^{ης} Περιφέρειας Προσχολικής Αγωγής σε συνεργασία με το Κέντρο Πρόληψης Χίου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μέρος Α΄

Έννοια του θανάτου.	4
Ποιες είναι οι ανάγκες του παιδιού που βιώνει μια απώλεια.	5
Πώς θρηνούν τα παιδιά;	6
Πώς εκδηλώνεται ο θρήνος στα παιδιά.	6
Πώς στηρίζουμε το παιδί που θρηνεί.	7
Τι πρέπει να μας ανησυχεί.	7
Ποια παιδιά είναι πιο ευάλωτα.	7
Ρόλος του σχολείου.	8
Πώς ενθαρρύνουμε την έκφραση συναισθημάτων.	9
Τι πρέπει να κάνει ο/η παιδαγωγός.	9
Τι δεν πρέπει να κάνει ο/η παιδαγωγός.	10
Βιβλιογραφικές αναφορές.	12
Δικτυογραφία.	
Παραμύθια.	

ΜΕΡΟΣ Β΄

Μελέτες περίπτωσης.	13
---------------------	----

«Είναι καλύτερα να προσπαθήσουμε να πούμε το σωστό, από το να μην πούμε τίποτα, επειδή ανησυχούμε μήπως πούμε κάτι λάθος. Είναι πάντα καλύτερο για τον ενήλικο που νοιάζεται πραγματικά για ένα παιδί να πει ή να κάνει κάτι, από το να σιωπά ή να μένει αμέτοχος»
(Stevenson, 1999).

ΜΕΡΟΣ Α΄

Έννοια του θανάτου.

Ο βαθμός κατανόησης της έννοιας του θανάτου σχετίζεται με τις παρακάτω έννοιες:

- Την καθολικότητα του θανάτου (όλα τα όντα πεθαίνουν).
- Το αμετάκλητο του θανάτου (ο θάνατος είναι οριστικός, το άτομο δεν επανέρχεται στη ζωή).
- Την παύση των λειτουργιών (οι σωματικές λειτουργίες σταματούν να λειτουργούν).
- Την αιτιότητα (για ποιον λόγο συμβαίνει, μπορεί να ευθύνεται ένα σωματικό πρόβλημα, μία ασθένεια ή κάτι άλλο).
- Τις θρησκευτικές αντιλήψεις για τη μετά θάνατο ζωή.

Μερικά από τα χαρακτηριστικά της σκέψης των παιδιών ηλικίας 2-7 ετών (προεγνοιολογικό στάδιο) που δυσκολεύουν την κατανόηση της έννοιας του θανάτου:

- Μαγική: Θεωρούν ότι κάποιοι άνθρωποι ή κάποια πράγματα έχουν ιδιαίτερες δυνάμεις κι ασκούν ιδιαίτερη επίδραση στους άλλους, όπως στα παραμύθια.
- Ανιμισμός: Θεωρούν ότι όλα έχουν ψυχή.
- Ψυχολογική αιτιότητα: Έχουν την τάση να θεωρούν ότι για όλα όσα συμβαίνουν ευθύνεται ένα ψυχολογικό αίτιο.
- «Αρτιφισιαλισμός» (artificialism): Είναι η πεποίθησή τους ότι όλα κατασκευάζονται από τον άνθρωπο και μπορούν να επισκευαστούν.
- Εγωκεντρισμός: Δυσκολεύονται να μπουν στη θέση του άλλου, αν και τα τελευταία χρόνια αυτή η άποψη έχει επικριθεί.

Επομένως οι γνωστικές ικανότητες του παιδιού προσχολικής ηλικίας δεν βοηθούν να γίνουν εύκολα κατανοητές οι έννοιες που συνδέονται με τον θάνατο. Σταδιακά αρχίζουν να τις συνειδητοποιούν. Ειδικότερα τα παιδιά ηλικίας 4 ετών:

- ✧ Κατανοούν ότι υπάρχει μία αρχή και ένα τέλος στη ζωή.
- ✧ Αδυνατούν να κατανοήσουν το μη αναστρέψιμο του θανάτου και πιστεύουν ότι οι νεκροί ανασταίνονται.
- ✧ Πιστεύουν ότι ο θάνατος συνδέεται συνήθως με τα γηρατειά, την αρρώστια και τον πόλεμο.
- ✧ Δυσκολεύονται να ξεχωρίσουν το προσωρινό από το μόνιμο, το οριστικό.

Τα παιδιά ωστόσο ηλικίας 5 ετών αρχίζουν να κατανοούν τα τέσσερα χαρακτηριστικά του θανάτου: Υπάρχει συγκεκριμένη αιτία που κάποιος πεθαίνει (π.χ. ασθένεια), έχουμε παύση ζωτικών λειτουργιών, είναι μη αναστρέψιμος και συμβαίνει σε όλα τα έμψυχα όντα.

Ο Piaget υποστηρίζει ότι τα παιδιά είναι σε θέση να κατανοήσουν πλήρως την έννοια του θανάτου από την προεφηβεία και μετά. Από την άλλη, έρευνες έχουν

υποστηρίζει ότι τα παιδιά είναι ώριμα και μπορούν να κατανοήσουν την έννοια του θανάτου από την ηλικία των 7 ετών. Ωστόσο, οι αντιλήψεις και οι αντιδράσεις των παιδιών στην εμπειρία της απώλειας λόγω θανάτου σχετίζονται, αφ' ενός μεν με την ηλικία τους, αφετέρου δε με τη συναισθηματική τους ωριμότητα. Παράλληλα, θα πρέπει να συνυπολογιστούν κι άλλοι παράγοντες όπως η γενικότερη ευφυΐα, η συναισθηματική τους ωριμότητα, το μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας, οι θρησκευτικές και πολιτισμικές δοξασίες στο περιβάλλον τους, όπως και το αν έχουν ήδη εκτεθεί σε καταστάσεις θανάτου ή σε προβλήματα υγείας (Παππά, 2016).

Ποιες είναι οι ανάγκες του παιδιού που βιώνει μια απώλεια (στο Παπαδάτου, 2005).

- Έχει ανάγκη από ειλικρινή, απλή, ξεκάθαρη και επαναλαμβανόμενη πληροφόρηση. Να κατανοήσει ακριβώς τι συνέβη στο αγαπημένο του πρόσωπο και γιατί.
- Έχει ανάγκη από συναισθηματική στήριξη και από δυνατότητες επιλογής σχετικά με τον τρόπο αντιμετώπισης της απώλειάς τους.
- Έχει ανάγκη από ενήλικες που μοιράζονται τα συναισθήματά τους.
- Έχει ανάγκη από ασφάλεια και σταθερότητα στην καθημερινότητά του.
- Να έρθει σε επαφή και να εκφράσει τα συναισθήματα που του προκαλεί η απώλεια.
- Να διατηρήσει ζωντανή την ανάμνηση του αγαπημένου του προσώπου.
- Να αισθάνεται ότι μπορεί να συνεχίσει τη ζωή του και να επενδύσει σε άλλες σχέσεις.
- Να του παρέχουμε ένα περιβάλλον που αναγνωρίζει ότι θρηνεί με τον δικό του ιδιαίτερο τρόπο και στον δικό του χρόνο.
- Να του δώσουμε την ευκαιρία να εκφραστεί για το γεγονός άμεσα ή έμμεσα και να αποδεχόμαστε τις εκδηλώσεις του θρήνου του.
- Να του επιτρέψουμε και να το στηρίξουμε στην προσπάθειά του να νοηματοδοτήσει αυτές τις εμπειρίες και να τις εντάξει στην ιστορία της ζωής του.
- Να πιστεύουμε στην ικανότητά του να τα βγάζει πέρα με τις αντιξοότητες της ζωής και να του μεταδίδουμε αυτήν την πεποίθηση.

Πώς θρηνούν τα παιδιά (στο Παπαδάτου κ.συν., 2008).

- Κάθε παιδί έχει τον δικό του τρόπο να θρηνεύει.
- Τα παιδιά θρηνούν κατά διαστήματα.
- Ο θρήνος είναι μια μακρόχρονη διεργασία.
- Τα παιδιά εκφράζουν τον θρήνο τους με έργα και σπανιότερα με λόγια.
- Τα παιδιά δυσκολεύονται να ζητήσουν στήριξη.

Πώς εκδηλώνεται ο θρήνος στα παιδιά (στο Παπαδάτου κ.συν., 2008).

- ✧ Με θλίψη.
- ✧ Με ξεσπάσματα θυμού ή κλάματος (πολλές φορές για ασήμαντο λόγο).
- ✧ Αναπτύσσουν διάφορους φόβους (π.χ. αποχωρισμός από αγαπημένα πρόσωπα, για το σκοτάδι).
- ✧ Εκδηλώνονται αλλαγές στις συνήθειες του ύπνου και του φαγητού.
- ✧ Μπορεί να εκδηλωθούν συμπεριφορές προηγούμενων σταδίων ανάπτυξης (π.χ. πιπίλα, ενούρηση, εξάρτηση από ενήλικες).
- ✧ Επίμονη αναζήτηση του ατόμου που πέθανε και συνεχείς σκέψεις γύρω από τον θάνατό του.
- ✧ Αλλαγές στη συμπεριφορά (απομόνωση, εσωστρέφεια, επιθετικότητα, μείωση της απόδοσης στο σχολείο, ριψοκίνδυνη συμπεριφορά, κ.λπ.).
- ✧ Να βιώνει ενοχές για τον θάνατο του αγαπημένου προσώπου.
- ✧ Αίσθημα ανακούφισης, όταν έχει προηγηθεί παρατεταμένη περίοδος άγχους, εξαιτίας του επικείμενου θανάτου.
- ✧ Να εκδηλώνονται σωματικά συμπτώματα (πονοκέφαλοι, στομαχικές διαταραχές, αναπνευστικά προβλήματα, έξαρση αλλεργιών, κ.λπ.).
- ✧ Βιώνει μια βαθιά ανασφάλεια.
- ✧ Συχνά κρύβει τη θλίψη του για να προστατεύσει τους μεγάλους.
- ✧ Συνήθως τα αγόρια εξωτερικεύουν τα συναισθήματά τους (π.χ. ανησυχία, υπερκινητικότητα, δυσκολία συμπεριφοράς), ενώ τα κορίτσια τα εσωτερικεύουν (π.χ. εκδηλώσεις άγχους, δυσκολίες στον ύπνο).

Πώς στηρίζουμε το παιδί που θρηνεί (στο Παπαδάτου κ.συν., 2008).

- ✓ Ενημερώνοντάς το έγκαιρα, αξιόπιστα και με απλά λόγια.
- ✓ Ενθαρρύνοντάς το να εκφράσει τα συναισθήματά του.
- ✓ Διευκολύνοντάς το να διατηρήσει την ανάμνηση του προσώπου που πέθανε.
- ✓ Ενισχύοντας τη συμμετοχή του στο οικογενειακό πένθος.
- ✓ Εξασφαλίζοντας τη συνέχεια και τη σταθερότητα στις συνθήκες ζωής του.
- ✓ Παρέχοντας υποστήριξη σε σταθερή βάση.
- ✓ Βασικός μας στόχος πρέπει να είναι να βοηθήσουμε το παιδί να θρηνήσει για να εντάξει την απώλεια στη ζωή του κι όχι να την ξεπεράσει ή να την ξεχάσει.

Τι πρέπει να μας ανησυχεί (στο Παπαδάτου κ.συν., 2008).

- ❖ Η παρατεταμένη αποχή από το παιχνίδι και από τις σχέσεις με τους συνομήλικους.
- ❖ Οι επίμονες κατηγορίες του παιδιού που απευθύνονται προς τον εαυτό του ή άλλους, τους οποίους θεωρεί υπεύθυνους για τον θάνατο.
- ❖ Η αυτοκαταστροφική συμπεριφορά και οι επίμονες σκέψεις αυτοκτονίας.
- ❖ Τα παρατεταμένα, σοβαρά προβλήματα στη σχολική απόδοση ή στη σχέση με τους συμμαθητές και τους δασκάλους.
- ❖ Η πλήρης ταύτιση με το άτομο που πέθανε και η συστηματική προσπάθεια του παιδιού να καλύψει το κενό που δημιούργησε ο θάνατος στην οικογένεια.
- ❖ Οι παρατεταμένες διαταραχές στη διατροφή ή/και στον ύπνο (βουλιμία, επαναλαμβανόμενοι εφιάλτες κ.λπ.).
- ❖ Οι έντονες και παρατεταμένες σωματικές ενοχλήσεις ή συμπτώματα, παρόμοια με αυτά που παρουσίαζε στο παρελθόν το άτομο που πέθανε.

Ποια παιδιά είναι πιο ευάλωτα (στο Παπαδάτου κ.συν., 2008).

- ❖ Τα παιδιά που ήδη είχαν νοητικά ή συναισθηματικά προβλήματα ή ακόμα προβλήματα συμπεριφοράς πριν τον θάνατο του αγαπημένου προσώπου.
- ❖ Τα παιδιά που έχουν βιώσει και άλλες απώλειες στο παρελθόν (π.χ. άλλον θάνατο, διαζύγιο γονέων, κακοποίηση).
- ❖ Τα παιδιά που βιώνουν τον θάνατο αγαπημένου τους προσώπου που έγινε κάτω από ιδιαίτερα τραυματικές συνθήκες (αυτοκτονία, δολοφονία, κ.λπ.).

Ρόλος του σχολείου (στα Κούτρας, 2014· Παπαδάτου & Καμπέρη, 2015).

- ✓ Το σχολείο μπορεί να προσφέρει ένα αίσθημα σταθερότητας και σιγουριάς, εφόσον αναγνωρίσει την απώλεια που βιώνει ο μαθητής χωρίς να προσποιηθεί ότι δεν συνέβη τίποτα.
- ✓ Χρειάζεται να γίνεται ενημέρωση στην τάξη για το τι συνέβη στη ζωή του μαθητή καθώς και ότι το πένθος δεν ξεπερνιέται σύντομα.
- ✓ Αρχικά, χρειάζεται η αναγνώριση της απώλειας από τον/την εκπαιδευτικό προς τον μαθητή και δυο-τρία λόγια κατανόησης.
- ✓ Να γίνει μία συμφωνία με τον μαθητή για το τι θα κάνει όταν βρίσκεται στην τάξη και νιώσει έντονη συναισθηματική φόρτιση.
- ✓ Ενισχύουμε την επικοινωνία του σχολείου με την οικογένεια ή ενθαρρύνουμε την οικογένεια ν' απευθυνθεί σε ειδικό, αν το κρίνουμε σκόπιμο.
- ✓ Ενισχύουμε και διευκολύνουμε τη φυσική τάση των παιδιών να υποστηρίζουν τον συμμαθητή τους που πενθεί.
- ✓ Συμβάλλουμε στην ενίσχυση των κοινωνικών δικτύων του παιδιού και της οικογένειας.
- ✓ Μέσα από παραμύθια, ζωγραφική, κουκλοθέατρο κ.ά. ενισχύουμε την έκφραση συναισθημάτων αλλά και τη διατήρηση της μνήμης του αντικειμένου της απώλειας, του ζώου ή του ατόμου. Όσο νωρίτερα μάθουν τα παιδιά να αντιμετωπίζουν τα δύσκολα συναισθήματα που προκαλεί μία απώλεια, τόσο περισσότερες πιθανότητες έχουν να καταφέρουν να βιώνουν χωρίς μεγάλη συντριβή τους αναπόφευκτους μικρούς ή μεγάλους αποχωρισμούς της ζωής.
- ✓ Σχεδιάζουμε και υλοποιούμε προγράμματα περιθανάτιας αγωγής που φέρνουν το παιδί σε επαφή με το τελευταίο στάδιο του βιολογικού κύκλου. Με δραστηριότητες που αφορούν στον κύκλο της ζωής - με παραδείγματα από τη φύση διευκολύνουμε την κατανόηση της έννοιας του θανάτου.
- ✓ Σεβόμαστε την επιθυμία του ίδιου του μαθητή για το αν θέλει να μιλήσει και τότε ή να συμμετέχει στις δραστηριότητες.
- ✓ Είναι σημαντικό να γνωρίζουμε πώς επηρεαζόμαστε εμείς από τις εμπειρίες τους και ποια αποθέματα διαθέτουμε, ώστε να μπορέσουμε να ακούσουμε τα παιδιά με αποδοχή και να μην προσπεράσουμε το πένθος τους βοηθώντας τα να αναπτύξουν αυτή τη σημαντική δεξιότητα να πενθούν.

Πώς ενθαρρύνουμε την έκφραση συναισθημάτων (στο Παπαδάτου κ.συν., 2008).

- ✓ Δώστε στο παιδί τη δυνατότητα να εκφράσει τα συναισθήματά του, όποια και αν είναι αυτά.
- ✓ Δείξτε κατανόηση και αποδοχή.
- ✓ Ακούστε το με προσοχή χωρίς να το κρίνετε και χωρίς να του λέτε, πώς πρέπει να αισθάνεται ή πώς πρέπει να σκέφτεται.
- ✓ Τονίστε ότι όσα αισθάνεται είναι φυσιολογικά, ακόμα και αν πολλές φορές είναι οδυνηρά και μπερδεμένα.
- ✓ Μοιραστείτε μαζί του τα δικά σας συναισθήματα και σκέψεις.
- ✓ Επιβεβαιώστε στο παιδί ότι το αγαπάτε.
- ✓ Αναγνωρίστε και τον δικό σας πόνο.
- ✓ Δώστε χώρο και χρόνο στον εαυτό σας και ζητήστε τη βοήθεια συγγενών, δασκάλων, φίλων ή ψυχολόγων.

Τι πρέπει να κάνει η/ο παιδαγωγός (στο Ν.Α.Σ.Ρ., 2003).

- ☞ Να είναι διαθέσιμος/-η και να διατηρεί την επαφή με την οικογένεια.
- ☞ Να ζητήσει από την οικογένεια να του υποδείξουν τι είδους βοήθεια και υποστήριξη θα ήθελαν από εκείνον/-η.
- ☞ Να ενθαρρύνει τον γονέα να μεταδώσει στο παιδί το μήνυμα ότι δεν είναι μόνο του.
- ☞ Να είναι καλός ακροατής.
- ☞ Να τους ενθαρρύνει να μιλούν.
- ☞ Να μοιραστεί μαζί τους ευχάριστες και δυσάρεστες οικογενειακές αναμνήσεις.
- ☞ Να διερευνήσει, αν είχαν προηγηθεί άλλες περιόδους πένθους.
- ☞ Να απαντήσει με ειλικρίνεια στις απορίες των παιδιών. Όταν δεν γνωρίζει να λέει «Δεν ξέρω».
- ☞ Να ρωτάει τα παιδιά ευθέως τι κατάλαβαν. Είναι ένας καλός τρόπος για να εκτιμήσει ο ενήλικας κατά πόσο το παιδί κατανόησε όσα άκουσε.
- ☞ Να δείχνει υπομονή και να επαναλαμβάνει πληροφορίες για το αμετάκλητο του θανάτου (π.χ. «Θα γυρίσει πίσω;» «Όχι δεν θα γυρίσει ποτέ.»).
- ☞ Να διαβεβαιώσει το παιδί ότι τίποτα από αυτά που είπε ή έκανε δεν θα μπορούσαν να προκαλέσουν τον θάνατο ή να τον είχαν προλάβει καθώς πολλά παιδιά βιώνουν ενοχές. Πιθανή σκέψη: «Δεν ήμουν καλό παιδί γι' αυτό πέθανε».
- ☞ Η εκδήλωση συμπεριφορών πένθους να είναι αποδεκτή.
- ☞ Να βάζουμε όρια σε συμπεριφορές που δεν είναι αποδεκτές. Συχνά εκδηλώνεται παλινδρόμηση του παιδιού σε προγενέστερα αναπτυξιακά στάδια.
- ☞ Δίνουμε ευκαιρίες να παίξει, να ζωγραφίζει και να εκφράσει τα συναισθήματά του για τον θάνατο.

Πρακτικά παραδείγματα.

- Τι σημαίνει πέθανε;
- Σταμάτησε η καρδιά του να χτυπά, δεν αναπνέει, το σώμα του δεν κινείται, δεν βλέπει, δεν μυρίζει, δεν ακούει κ.λπ.

«Οι άνθρωποι και τα ζώα πεθαίνουν συνήθως όταν είναι πολύ, πολύ, πολύ, πολύ γέροι».

Η επανάληψη της λέξης «πολύ» υπονοεί ότι οι περισσότεροι άνθρωποι ζουν πολλά χρόνια, μέχρι τα βαθιά τους γεράματα. Αν πει ο γονιός στο παιδί απλώς ότι οι άνθρωποι και τα ζώα συνήθως πεθαίνουν «όταν γεράσουν» μπορεί να τα θορυβήσει.

Όταν ένας θάνατος είναι επακόλουθο μιας ασθένειας, πάλι πρέπει να επαναλάβει τη λέξη «πολύ», δηλαδή,

«Καμιά φορά οι άνθρωποι πεθαίνουν όταν είναι πολύ, πολύ, πολύ, πολύ άρρωστοι».

Αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό, γιατί μπορεί το παιδί να μπερδέψει ένα απλό κρύωμα με μια θανατηφόρα αρρώστια.

(UC Davis cancer center & UC Davis Children's Hospital, 2005)

Τι δεν πρέπει να κάνει ο/η παιδαγωγός (στο Αναγνωστοπούλου & Χατζηνικολάου, 2015).

- ✧ Να αποσιωπήσουμε την απώλεια, να πούμε ψέματα ότι πήγε ταξίδι ή να κατασκευάσουμε μια δική μας ιστορία για να εξηγήσουμε την απουσία του οικείου προσώπου πιστεύοντας λανθασμένα πως έτσι δεν πληγώνουμε το παιδί.
- ✧ Να μην του δώσουμε τη δυνατότητα να μιλήσει και να θέσει ερωτήσεις για αυτό που συνέβη.
- ✧ Να μην του επιτρέπουμε να μιλάει για το αγαπημένο του πρόσωπο που πέθανε ούτε να συμμετέχει σε θρησκευτικές τελετουργίες, όπως είναι η επίσκεψη στον τάφο και τα μνημόσυνα.
- ✧ Να το κατακλύσουμε με δώρα και να του κάνουμε τα χατίρια για να το κάνουμε να ξεχάσει την απώλεια.
- ✧ Να του πούμε ότι τώρα αυτός -ιδιαίτερα αν είναι αγόρι- θα πρέπει να στηρίξει την οικογένεια ή ότι αυτή -ιδιαίτερα αν είναι κορίτσι- θα πρέπει να αναλάβει το σπίτι και την φροντίδα των μικρότερων παιδιών.
- ✧ Να θεωρήσουμε ότι θα το ξεπεράσει γρήγορα.
- ✧ Να διαταράξουμε χωρίς σοβαρό λόγο τη ρουτίνα της ζωής του.
- ✧ Να μη λέμε στο παιδί ότι δεν πρέπει να λυπάται.
- ✧ Να μην του υποδεικνύουμε πώς πρέπει να νιώθει.
- ✧ Να μην λέμε ότι **ξέρουμε** πως αισθάνεται, γιατί δεν το γνωρίζουμε πραγματικά (απλώς υποθέτουμε - φανταζόμαστε, ακόμα κι αν έχουμε περάσει περίοδο πένθους).

- ✧ Να μη λέμε «θα πρέπει να αισθάνεσαι καλύτερα τώρα».
- ✧ Να μη λέμε στο παιδί ότι «τουλάχιστον έχει ακόμη τον άλλο γονέα».
- ✧ Να μην απορρίπτουμε τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του παιδιού.
- ✧ Να μην ενθαρρύνουμε τους γονείς να κρύβουν τον θρήνο τους αλλά αντίθετα να τους λέμε ότι «δεν είναι κακό να κλαίνε μπροστά στο παιδί».
- ✧ Να μη λέμε στο παιδί ότι «ο γονιός σου κοιμήθηκε και δεν ξύπνησε», «έφυγε», «πήγε στον ουρανό».
- ✧ Να μην αμελήσουμε να έρθουμε σε επαφή με κάποιον ειδικό για να ενημερωθούμε για την κατάσταση.

Βιβλιογραφικές αναφορές.

UC Davis cancer center & UC Davis Children's Hospital (2005). *Helping your preschool child cope with a death*. Ανακτήθηκε από <https://www.stjude.org/treatment/patient-resources/caregiver-resources/patient-family-education-sheets/child-life/helping-preschool-child-cope-with-death.html>

N.A.S.P. (2003). *Helping children cope with loss, death and grief*. Ανακτήθηκε από <http://www.nhsd.net/Downloads/griefandloss.pdf>

Αναγνωστοπούλου, Τ., & Χατζηνικολάου, Σ. (2015). *Το πένθος στα παιδιά*. Αθήνα: Ι.Ψ.Υ.

Κούτρας, Σ. (2014). *Η ψυχική υγεία των παιδιών στην κοινωνία της κρίσης. Ο ρόλος των γονέων και των εκπαιδευτικών*. Αθήνα: Ταξιδευτής.

Νίλσεν-Γεωργίου, Μ. (2002). *Η τέχνη να είσαι γονιός*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Παπαδάτου, Δ., & Καμπέρη, Ε. (2015). *Απώλειες ζωής, γέφυρες στήριξης*. Αθήνα: Μέριμνα.

Παπαδάτου, Δ., Μαμαντάκη, Ε., Παπάζογλου, Ε., Ράλλη, Ε., & Νίλσεν, Μ. (2008). *Στηρίζοντας το παιδί που θρηνεί το θάνατο αγαπημένου του προσώπου*. Αθήνα: Μέριμνα. Ανακτήθηκε από <https://www.merimna.org.gr/images/stirizontastopaidipouthrinei.pdf>

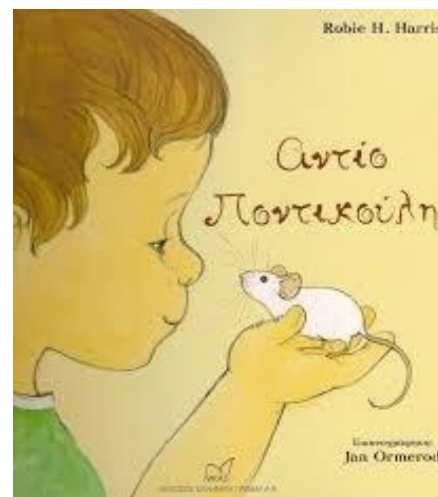
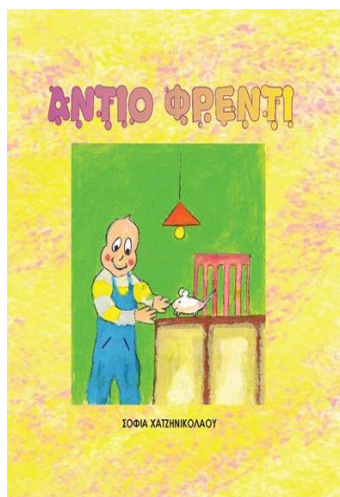
Παππά, Β. (2016). *Γονείς σε κρίση. Η διαχείριση της απώλειας και της αλλαγής*. Αθήνα: Οκτώ.

Πατέρα, Α., & Τσιλιμένη, Τ. (2012). *Φιλαναγνωσία και κοινωνικοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Θεωρητικές προσεγγίσεις, δραστηριότητες και παιχνίδια*. Αθήνα: Επίκεντρο.

Δικτυογραφία.

Μέριμνα, Εταιρεία για την φροντίδα Παιδιών και Οικογενειών στην Αρρώστεια και το Θάνατο www.merimna.org.gr

Παραμύθια.

ΜΕΡΟΣ Β΄ Μελέτες περίπτωσης.

1^η Περίπτωση.

Όταν ο μικρός Γιώργος που είναι τεσσάρων χρονών έχασε τον μεγαλύτερο αδελφό του από καλπάζουσα μορφή καρκίνου, όλοι πάγωσαν στο σχολείο του και στη τάξη του αδελφού του. Στο μικρό χωριό που ζούσαν κανείς δεν μπορούσε να πιστέψει πόσο ξαφνικά, γρήγορα και άδικα έγιναν όλα. Νηπιαγωγός και δάσκαλοι αναζήτησαν στήριξη και βοήθεια, αφού δεν ήξεραν αν θα έπρεπε να συζητήσουν το θέμα που τους είχε συγκλονίσει όλους στο σχολείο.

A. Καταγράψτε τα συναισθήματα που σας δημιουργούνται διαβάζοντας την παραπάνω περίπτωση καθώς και τις πρώτες αυθόρμητες σκέψεις που κάνετε (ατομικά).

B. Αφού παρουσιάσετε στην ομάδα σας, ότι αισθάνεστε άνετα να μοιραστείτε από τις καταγραφές σας στο ατομικό σας έντυπο, συζητήστε τα παρακάτω:

- Ποιές είναι οι ανάγκες του παιδιού στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο;
- Πώς μπορούμε να στηρίξουμε το παιδί;
- Ποιες ενέργειες θα μπορούσαμε να κάνουμε για την οικογένειά του και για την υπόλοιπη ομάδα της τάξης;

Ανατροφοδότηση από την επεξεργασία στις ομάδες:

- Να εξωτερικεύσει τα συναισθήματά του, να νιώσει τη συμπαράστασή μας.
- Να του εξηγήσουμε ότι αυτό που συνέβη στον αδελφό του (θανατηφόρα αρρώστια) δεν θα συμβεί και στον ίδιο.
- Να προτείνουμε ψυχολογική υποστήριξη (από ειδικό) τόσο για την οικογένεια όσο και για την τάξη του.

Ομάδα εργασίας: Μαρία Μουτρίκα, Ευγενία Κουλεντιανού, Ροδή Καζαντζόγλου, Άννα Προυσαλίδη, Ειρήνη Καρατζά.

Ανάγκες παιδιού.

- Να βοηθήσουμε το παιδί να αποδεχθεί αυτό που έγινε.
- Να κατανοήσει ότι μπορεί να μας μιλήσει.
- Να διερευνήσουμε τυχόν ενοχές που μπορεί να φέρει το παιδί.

Στήριξη του παιδιού.

- Να είμαστε προετοιμασμένοι.
- Να προσφέρουμε ένα ασφαλές περιβάλλον, να του δώσουμε το περιθώριο να μιλήσει.
- Να ακολουθεί τις καθημερινές ρουτίνες.

Στήριξη οικογένειας.

- Να γίνει συζήτηση με την οικογένεια.

- Διερεύνηση τυχόν αναγκών της οικογένειας.

Στήριξη ομάδας.

- Ακολουθούμε τις ημερήσιες ρουτίνες.
- Διαβάζουμε παραμύθια που θα δώσουν έναυσμα για συζήτηση με τα παιδιά.
- Να προσφέρουμε «παρηγορητικό λόγο».
- «Ανοιχτή πόρτα» για συζήτηση, δίνοντας έκφραση συναισθημάτων.

Ομάδα εργασίας: Βούλα Δήμου, Ελένη Μαυριανού, Κώστας Προμπονάς, Αμαλία Κρύψη, Σέβη Παΐδα.

- Στήριξη, ασφάλεια, στοργή, αγάπη, ισορροπία συναισθημάτων, απαντήσεις στα γιατί των παιδιών με ειλικρίνεια, αλήθειες.
- Συζήτηση, αγάπη, κατανόηση, βοήθεια από ειδικό, βιβλία και παιχνίδια σχετικά, σεβασμός στους ρυθμούς του και τη συμπεριφορά του.
- -Να δώσουμε βιβλία, να γίνει συζήτηση, να τους στείλουμε σε ειδικούς, να σεβαστούμε τα συναισθήματά τους.

Ομάδα εργασίας: Δέσποινα Τσουκαλά, Αλεξάνδρα Λεμονιάδη, Χαρά Παντελεάκου, Ελένη Καλπακτσόγλου, Βορριά Σταματία.

2^η Περίπτωση.

Ο Κωνσταντίνος που είναι πέντε χρονών και πηγαίνει στο Νηπιαγωγείο έχασε τον μικρότερο αδελφό του το περασμένο καλοκαίρι σε τροχαίο ατύχημα. Η νηπιαγωγός του, που γνώριζε την οικογένεια από την προηγούμενη σχολική χρονιά και περίμενε ότι τα δύο αδέλφια θα ήταν φέτος μαζί στο σχολείο, συγκλονίστηκε όταν έμαθε όσα είχαν συμβεί στο διάστημα των διακοπών. Έχοντας και η ίδια πρόσφατα αντιμετωπίσει μια παρόμοια απώλεια στο οικογενειακό της περιβάλλον είναι πολύ ευαισθητοποιημένη στις συναισθηματικές ανάγκες του μικρού μαθητή της. Ωστόσο, δυσκολεύεται πολύ να τον προσεγγίσει και δεν ξέρει, αν πρέπει να του πει κάτι, ώστε να δείξει πως ξέρει για τον θάνατο του αδελφού του.

A. Καταγράψτε τα συναισθήματα που σας δημιουργούνται διαβάζοντας την παραπάνω περίπτωση καθώς και τις πρώτες αυθόρμητες σκέψεις που κάνετε (ατομικά).

B. Αφού παρουσιάσετε στην ομάδα σας, ότι αισθάνεστε άνετα να μοιραστείτε από τις καταγραφές σας στο ατομικό σας έντυπο, συζητήστε τα παρακάτω:

- Ποιες είναι οι ανάγκες του παιδιού στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο;
- Πώς μπορούμε να στηρίξουμε το παιδί;
- Ποιες ενέργειες θα μπορούσαμε να κάνουμε για την οικογένειά του και για την υπόλοιπη ομάδα της τάξης;

Ανατροφοδότηση από την επεξεργασία στις ομάδες:

Ανάγκες του παιδιού.

- Συμπαράσταση (πρακτική και συναισθηματική), ασφάλεια, ελεύθερη έκφραση συναισθημάτων (θλίψη, κλάμα κλπ.).

Στήριξη.

- Συζήτηση (αρχικά σε ατομικό), ανάγνωση παραμυθιού και συζήτηση, προσέγγιση μέσα από το ατομικό παιχνίδι, να μοιραστεί η νηπιαγωγός την εμπειρία της με το παιδί.

Ενέργειες.

- Συνεργασία με την οικογένεια, παιδοψυχολόγος (ή άλλος φορέας), επίσκεψη στην οικογένεια.
- Δραστηριότητες στην τάξη (θεατρικό παιχνίδι, εμπύχωση ρόλων). Συνεδρία όλης της τάξης με παιδοψυχολόγο.
- Δημιουργία μιας ήσυχης γωνιάς για να μπορεί ανά πάσα στιγμή να πηγαίνει το παιδί να χαλαρώνει και να ηρεμεί.
- Να δουλευτεί στη τάξη θέμα σε σχέση με τα «Συναισθήματα».
- Ευκαιρίες στο παιδί να εκφράσει το συναίσθημά του.
- Εφόσον θέλει το παιδί, να το ενθαρρύνουμε να μιλήσει στα άλλα παιδιά για την απώλεια και τα συναισθήματά του.
- Κοινή γραμμή αντιμετώπιση με την οικογένεια.

Ομάδα εργασίας: Δέσποινα Κυρίτση, Ευαγγελία Ιακωβίδου, Αλεξάνδρα Κοκκινάκη, Κλαίρη Ανδρονούδη, Χριστίνα Ρέλου.

1. Ανάγκη για παρηγοριά, στήριξη, ξεπέρασμα θλίψης και προσαρμογή στα καινούργια δεδομένα. Ανάγκη για έκφραση των συναισθημάτων, συναναστροφή, παιχνίδι, χαρά.
2. Να συνεργαστούμε με την οικογένεια και ειδικούς. Να δημιουργήσουμε τις κατάλληλες συνθήκες μέσα από δραστηριότητες που του δίνουν την ευκαιρία για έκφραση, εκτόνωση, ένταξη στην ομάδα
Συγκεκριμένα δουλεύουμε: Συναισθήματα, διαβάζουμε κατάλληλο παραμύθι, συζητάμε για συναισθήματα. Ψυχοκινητικές δραστηριότητες, ομαδικές, Δραματοποιούμε το παραμύθι, παίζουμε ανάλογο κουκλοθέατρο, κούκλα της παρηγοριάς της τάξης.
3. Να μιλήσουμε με τους γονείς. Να τους φέρουμε σε επαφή με κάποιον ψυχολόγο. Να συνεργαστούμε για να εναρμονιστεί η κοινή αντιμετώπισή μας ως προς το θέμα.

Ομάδα εργασίας: Έφη Τσεβοπούλου, Μαρία Καμπεράκη, Ασημίνα Κοσμά, Αναστασία Σπύρου, Μαριάννα Στεφανή.

3^η Περίπτωση.

Ο Παναγιώτης που πηγαίνει φέτος στο Νηπιαγωγείο έχασε τον πατέρα του ξαφνικά από καρδιακό επεισόδιο. Η μητέρα του αναφέρει στην επίσκεψή της στο παιδοψυχίατρο, ότι συχνά ο μικρός αναρωτιέται, αν η νηπιαγωγός του γνωρίζει για τον θάνατο του πατέρα του, αφού μέχρι τώρα δεν έχει ποτέ αναφέρει κάτι σχετικό.

A. Καταγράψτε τα συναισθήματα που σας δημιουργούνται διαβάζοντας την παραπάνω περίπτωση καθώς και τις πρώτες αυθόρμητες σκέψεις που κάνετε (ατομικά).

B. Αφού παρουσιάσετε στην ομάδα σας, ότι αισθάνεστε άνετα να μοιραστείτε από τις καταγραφές σας στο ατομικό σας έντυπο, συζητείστε τα παρακάτω:

- Ποιες είναι οι ανάγκες του παιδιού στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο;
- Πώς μπορούμε να στηρίξουμε το παιδί;
- Ποιες ενέργειες θα μπορούσαμε να κάνουμε για την οικογένειά του και για την υπόλοιπη ομάδα της τάξης;

Ανατροφοδότηση από την επεξεργασία στις ομάδες:

1. Ο Παναγιώτης έχει ανάγκη να το συζητήσει, θέλεις και άλλους αποδέκτες, να εκφράσει τα συναισθήματά του, να βιώσει το πένθος.
2. Δεν γνωρίζουμε πώς να στηρίξουμε το παιδί, ζητάμε βοήθεια από ψυχολόγο.
3. Στην οικογένεια δείχνουμε ότι είμαστε διαθέσιμοι για κουβέντα και για οποιαδήποτε ανάγκη. Για την υπόλοιπη ομάδα, κάνουμε εισαγωγή με παραμύθι και είναι η αφορμή για εισαγωγή στο θέμα.

Ομάδα Εργασίας: Άλκηστη Δελιάκη, Νίνα Καραγγελίδου, Βίνα Σμυρναίου, Αναστασία Βακιρτζή.

1. Να συζητήσει το θέμα που τον προβληματίζει με τη νηπιαγωγό και να του συμπαρασταθεί και να του δείξει ότι καταλαβαίνει αυτό που περνάει αυτή την συγκεκριμένη στιγμή.
2. Ότι συναισθηματικό κενό υπάρχει να καλυφθεί από τη νηπιαγωγό και την ομάδα.
3. Να πούμε στο παιδί ότι μπορεί ο μπαμπάς να έφυγε αλλά η μαμά θα είναι κοντά του και ότι ο ένας θα στηρίζει τον άλλον όπως και η νηπιαγωγός και οι φίλοι σου σε αγαπάνε και θα είναι κοντά σου για ότι χρειαστείς, ώστε να νιώθει ασφαλής.
4. Να συζητήσουμε με την μητέρα ότι θα ήταν καλό να δεχτεί βοήθεια από ψυχολόγο, για να μπορέσει να δεχτεί βοήθεια από ψυχολόγο, για να μπορέσει να αντιμετωπίσει το παιδί και όλη η οικογένεια την γενικότερη κατάσταση.
5. Διαβάζουμε μια ιστορία για την απώλεια συγκεκριμένου προσώπου. Παίζουμε κουκλοθέατρο την ιστορία και προσεκτικά συζητούμε για το θέμα.

Ομάδα Εργασίας: Ιωάννα Βελαλή, Πόπη Στρογγυλού, Χριστίνα Κατολέων, Ματίνα Λαμπρινάκη, Σκευούλα Χαλκιά.

1. Ανάγκη για στοργή, ασφάλεια. Να κλάψει, να μιλήσει, να αποφορτιστεί, να συζητήσει και γενικά να εκφραστεί συναισθηματικά.
2. Πρώτα από όλα να υπάρχει ενημέρωση γεγονότος, ενημέρωση υπηρεσιών (συνεργασία όλων των φορέων), ψυχολογική στήριξη παιδιού και οικογένειας από ειδικό.

Ενέργειες

- Στήριξη του παιδιού, αγκαλιές, συζήτηση, ακούμε το παιδί και το βοηθάμε να μιλήσει-εκφραστεί.
- Παρατηρούμε το παιδί, βρίσκουμε τρόπους να αποφορτιστεί μέσα από ζωγραφική, θέατρο, μουσική, δραματοθεραπεία.
- Μέσα από εκπαιδευτικές θεματικές ενότητες (π.χ. οικογένεια, συναισθήματα, ανθρώπινο σώμα).
- Μέσα από ανάγνωση βιβλίων, κουκλοθέατρο (π.χ. κούκλα της τάξης).
- Επίσκεψη ειδικού στο σχολείο για ενημέρωση των άλλων γονιών για τη διαχείριση της απώλειας.

Ομάδα Εργασίας: Μαίρη Παμπάλου, Ειρήνη Πουπάλου, Λεμονιά Καραμανή, Σοφία Σαραντινού, Μαρία Φραγκούλη.

- Στήριξη του παιδιού από το σχολικό περιβάλλον ώστε να εξωτερικεύσει τα συναισθήματά του και να συζητήσει το θέμα (κλάμα, ξέσπασμα). Σκοπός: να αισθανθεί ασφάλεια στο σχολείο.
- Μέσα από στενή συνεργασία με την οικογένεια ακολουθούμε κοινή γραμμή αντιμετώπισης. Συμβουλή από ειδικό. Αναζήτηση βιβλίων και σχετικών άρθρων.
- Διοργάνωση σεμιναρίου σχετικά με την ευαισθητοποίηση όλων των γονέων της τάξης και κατ'επέκταση των υπολοίπων παιδιών της τάξης. Διαμόρφωση θεματολογίας της τάξης (π.χ. μονογονεϊκής) με βάση τα νέα δεδομένα.

Ομάδα Εργασίας: Θεοδοσία Βουρνού, Στέλλα Τάτση, Αγγελική Πουλημά, Μαρία Μικέδη, Μαρία Φλαούνα.

4^η Περίπτωση.

Η Νάντια που πηγαίνει φέτος στο Νηπιαγωγείο έχασε ξαφνικά τη γιαγιά της, με την οποία ήταν πολύ δεμένη συναισθηματικά. Οι γονείς της αποφάσισαν να φιλοξενηθεί για 2-3 μέρες στους νονούς της, οι οποίοι και την πηγαίνουν στο Νηπιαγωγείο. Έχουν ενημερώσει τη νηπιαγωγό ότι το κορίτσι γνωρίζει για τον θάνατο.

A. Καταγράψτε τα συναισθήματα που σας δημιουργούνται διαβάζοντας την παραπάνω περίπτωση καθώς και τις πρώτες αυθόρμητες σκέψεις που κάνετε (ατομικά).

B. Αφού παρουσιάσετε στην ομάδα σας, ότι αισθάνεστε άνετα να μοιραστείτε από τις καταγραφές σας στο ατομικό σας έντυπο, συζητήστε τα παρακάτω:

- Ποιες είναι οι ανάγκες του παιδιού στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο;
- Πώς μπορούμε να στηρίξουμε το παιδί;
- Ποιες ενέργειες θα μπορούσαμε να κάνουμε για την οικογένειά του και για την υπόλοιπη ομάδα της τάξης;

Ανατροφοδότηση από την επεξεργασία στις ομάδες:

- Στήριξη, παρηγοριά, στοργή, ξεπέρασμα, ασφάλεια, θλίψη, αγάπη, ρουτίνα, παιχνίδι, χαρά, συμπαράσταση, έκφραση συναισθημάτων.
- Να είναι δίπλα στους γονείς, το παιδί να μην απομακρυνθεί από το σπίτι για να μην χάσει την ασφάλεια.
- Να το βοηθήσουμε να μιλήσει, αν θέλει μέσα από την αλληλεπίδραση με τα παιδιά. Να ζητήσουμε βοήθεια από ειδικό (ψυχολόγο).
- Θα διαβάσουμε σχετικό παραμύθι στο σχολείο ή θα το συστήσουμε στους γονείς. Δουλεύουμε προγράμματα για τα συναισθήματα.
- Συνεργασία με τους γονείς. Προτείνουμε επίσκεψη σε ψυχολόγο για την στήριξή τους.

Ομάδα Εργασίας: Ανδριάννα Μπακόλα, Γεωργία Καλούπη, Σταματία Πιπινιά, Πόπη Κάμπουρα, Ειρήνη Στουπάκη.

- Αγάπη, Ασφάλεια, φροντίδα, να βιώσει την απώλεια, να αισθανθεί σιγουριά.
- Αγκαλιά, συζήτηση, παραμύθι, ενθάρρυνση για να εκφράσει τα συναισθήματά του αν θέλει, χαρούμενες δραστηριότητες.
- Να φέρουμε σε επαφή τους γονείς με κάποιον ειδικό, αν το επιθυμούν καθώς και εμείς ως εκπαιδευτικοί. Συζητάμε με την υπόλοιπη ομάδα. Δουλεύουμε δραστηριότητες για τον θάνατο.

Ομάδα Εργασίας: Δήμητρα Μπλε, Δήμητρα Μαστοράκη, Δέσποινα Αλιφιεράκη, Χρυσανγή Μπέκου, Ροζάνα Παπακρυσά.

Ανάγκες.

- Ανάγκη για έκφραση και εκτόνωση συναισθημάτων που σχετίζονται με την απώλεια (θλίψη, πόνος, κλάμα).
- Ανάγκη για να νιώσει ασφαλές, ότι δεν συνεπάγεται η απώλεια αυτή και απώλεια των υπολοίπων μελών.
- Ανάγκη να καταλάβει τους λόγους της απώλειας, δηλαδή τον κύκλο της ζωής.

Στήριξη.

- Συναισθηματική προσέγγιση (τρυφερότητα, αγκαλιά, κατανόηση, πολύ συζήτηση, όταν το θέλει).
- Ενσυναίσθηση από φίλους και τις εκπαιδευτικούς.
- Να ανεβάσουμε την αυτοπεποίθηση του (βοηθός της τάξης κ.λπ.)

Ενέργειες.

- Συνεργασία, κοινή στάση με την οικογένεια.
- Ανάγνωση και επεξεργασία ιστοριών, παραμυθιών.
- Συμβουλευτική για συνεργασία με ειδικό.
- Να μιλήσει για την γιαγιά της και τις ωραίες στιγμές.

Ομάδα Εργασίας: Αργυρώ Κολοκυθιά, Έλλη Τσιολάκη, Βάσω Γιαννακού, Μαρκέλλα Συρρή, Γιώτα Μπακαλούδη.

5^η Περίπτωση.

Η Σύλβια είναι τεσσάρων χρονών και πηγαίνει στο προνήπιο. Η μητέρα της πάσχει από μια σοβαρή ασθένεια και νοσηλεύεται. Την φροντίζουν -όσο μπορούν- ο πατέρας και η μητρική γιαγιά. Στο Νηπιαγωγείο εμφανίζει δυσκολίες συμπεριφοράς.

A. Καταγράψτε τα συναισθήματα που σας δημιουργούνται διαβάζοντας την παραπάνω περίπτωση καθώς και τις πρώτες αυθόρμητες σκέψεις που κάνετε (ατομικά).

B. Αφού παρουσιάσετε στην ομάδα σας, ότι αισθάνεστε άνετα να μοιραστείτε από τις καταγραφές σας στο ατομικό σας έντυπο, συζητήστε τα παρακάτω:

- Ποιές είναι οι ανάγκες του παιδιού στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο;
- Πώς μπορούμε να στηρίξουμε το παιδί;
- Ποιες ενέργειες θα μπορούσαμε να κάνουμε για την οικογένειά του και για την υπόλοιπη ομάδα της τάξης;

Ανατροφοδότηση από την επεξεργασία στις ομάδες:

Ανάγκες.

- Στήριξη του παιδιού από τις εκπαιδευτικούς, ώστε να νιώσει ασφάλεια και αγάπη.
- Να εκφράσει το πρόβλημά του μέσα από οργανωμένες δραστηριότητες, κατάλληλα προετοιμασμένες από τη νηπιαγωγό, συζήτηση θέματος ιατρείου, νοσοκομείο ή στις ελεύθερες δραστηριότητες με παιχνίδι στη γωνιά του ιατρείου, του κουκλόσπιτου κ.λπ.

Στήριξη.

- Κατανοούμε τις αντιδράσεις αρχικά και τις διαχειριζόμαστε.
- Ενσυναίσθηση εκ μέρους μας στο πρόβλημά του.
- Ένταξη του παιδιού σε μικρή ομάδα αρχικά, ώστε να βρει φίλους αν δεν προϋπάρχουν από τον παιδικό.
- Ανάγνωση παραμυθιών με σχετικό περιεχόμενο.

Ενέργειες.

- Συζήτηση με ειδικό (τον καλούμε στη τάξη).
- Συζήτηση με τον πατέρα και τη γιαγιά και υποστήριξη τους με ψυχολόγο, κοινωνική λειτουργό κ.λπ., αν δεν έχει γίνει.
- Βιβλιογραφία για γονείς και τα παιδιά.
- Να κατανοήσουν οι γονείς ότι υπάρχει εχεμύθεια εκ μέρους μας και απόλυτη στήριξη σε ό,τι χρειαστούν (να κρατήσουμε το παιδί και μετά το σχόλασμα).
- Παίζουν παιχνίδια ρόλων.
- Προσπαθεί να εφαρμόζει τους κανόνες της τάξης;
- Ζωγραφική ομαδική σαν δώρο στη μητέρα του παιδιού.

Ομάδα Εργασίας: Πιπίνα Γκίνη, Ελευθερία Γουβάκη, Τέτα Σταμούλη, Κυριακή Κατσάλα.

Ανάγκες.

- Συναισθηματική υποστήριξη, αγάπη.
- Ασφάλεια, σταθερότητα.
- Επικοινωνία.
- Εκτόνωση των αρνητικών συναισθημάτων.
- Χαρά, ψυχαγωγία, θετική εκτόνωση, βίωση θετικών συναισθημάτων.

Τρόποι υποστήριξης.

- Διαθεσιμότητα δική μας σε κάθε προσπάθεια του παιδιού να εκδηλώσει το πρόβλημα, σεβόμενοι τη δική του ανάγκη για τον όποιο βαθμό ή μορφή επικοινωνίας.
- Βοήθεια από ειδικό για μας.
- Κατανόηση και αποδοχή των όποιων συναισθηματικών του εκδηλώσεων.

Ενέργειες για την οικογένεια.

- Συζήτηση και ενημέρωση από τα συγγενικά πρόσωπα.
- Ευελιξία ως προς τον βαθμό παρέμβασής μας σύμφωνα με τη δική τους επιθυμία.
- Πρόταση για συμβουλευτική από ειδικό.
- Ενέργειες για την ομάδα της τάξης.
- Δουλεύουμε σχετικά θέματα: α) Συναισθήματα, όπου έμμεσα μιλάμε για τις απώλειες ή θλίψη. β) Σώμα.
- Κουκλοθέατρο.
- Παραμύθι.
- Θεατρικό παιχνίδι, παιχνίδι ρόλων, drama therapy.

Ομάδα Εργασίας: Φρόσω Χατόγλου, Λυδία Δελιάκη, Κατερίνα Μαρτάκη, Αριέττα Σκαφίδα.